

HVOR STORT ER DET?

Tid og Rom

Av Gunnar Gjermundsen

Tid og Rom: et filosofisk essay

- Truls Wyller
Universitetsforlaget
- 2006

I en tid der nye vitenskapelige teorier konfronterer oss med svært fremmede og uvante måter å forestille oss rom og tid på, skulle vi håpe at filosofien, i kraft av sin rolle som «vitenskapenes dronning», kan rettlede oss i hvordan vi skal tenke om disse tingene på en måte som ikke avhenger av det aktuelle vitenskapelige paradigmet. I *Tid og Rom: et filosofisk essay* argumenterer Truls Wyller overbevisende for subjektets helt essensielle bidrag, ikke bare til hvordan vi oppfatter rommet, men også til å *skape det* som rom. Vi ender da også opp med et bredt forstått kantiansk syn på rommet, ikke selv som et ytre objekt, men som en slags evne hos subjektet til å oppnå objektivitet.

Hvordan vet vi hvor store tingene rundt oss er? Det virker som bedømming av størrelse krever en sammenligning av to eller flere objekter; hvis universet bestod av ett eneste objekt ville det være meningsløst å hevde at dette hadde noen bestemt størrelse. Så størrelse er en relasjonell egenskap: vi vet hvor stor en ting er bare hvis vi kan relatere det til andre objekter. Men er det så enkelt? Wyller presenterer et tankeeksperiment som utfordrer disse intuisjonene: Gulliver våkner opp uten minner fra oppholdet i Lilleputtland og befinner seg foran en skjerm der han ser en person omkranset av mange mindre personer. Han vet foreløpig ikke hvorvidt de mange er veldig små, eller om det er den ene som er veldig stor: han kjenner bare deres relative størrelse. Nå forholder det seg faktisk slik at han, Gulliver, er identisk med personen på skjermen.

Og idet dette går opp for ham, idet han foretar den *indeksikalske identifikasjonen*, synes det intuitivt riktig å uttrykke hans tankeinnhold som «Å, så det er *så små* de faktisk er» (og parallelt, «Det er *så stor* jeg faktisk er»). Det er ikke før dette tilleggsfaktumet blir ham bevisst at han oppnår genuin kunnskap om *størrelsen* på de fysiske elementene han observerer.

Fra dette trekker Wyller den konklusjon at størrelse bare finnes for legemliggjorte bevisstheter, som kan relatere kunnskap om ytre tilstander, ikke bare seg i mellom, men til den umiddelbare, refleksive kunnskapen om størrelsen på sin egen kropp. Noen annen mulighet synes ikke å foreligge. For, det ligger opplagt et regressargument og venter på den som ønsker å definere størrelse relasjonelt, i forhold til et vilkårlig valgt referanselegeme, slik som for eksempel meterstaven i Paris. For hvor lang er denne meterstaven egentlig? Å si at den er 100 centimeter, eller lik avstanden lyset tilbakelegger på så og så lang tid, bare forflytter problemet tilbake et hakk. Problemet er ikke at størrelse er blitt noe relativt; det er snarere at ingenting *har* noen bestemt størrelse lenger, fordi rekken av sammenligninger ikke har noe sted å få fotfeste. Dermed virker en slik umiddelbar kroppskunnskap, som vi i en absolutt forstand kan sammenligne ytre objekter med, helt nødvendig.

En person legger hånden på hodet og sier «Så stor er jeg» (Wittgenstein, 2001, §279). Wyller ønsker å si at setningen uttrykker en form for kunnskap. Denne umiddelbare kunnskapens natur utdypes imidlertid ikke mer enn som en type «subjektiv kunnskap». Jeg kan ikke se at dette kan bety noe annet enn *privat* kunnskap, tilgjengelig bare for subjektet, i kraft av dets privilegerte forhold til sin egen kropp. Dette er et problematisk synspunkt av to grunner: for det første ønsker vi å si at vi kjenner størrelsen på per-

siperte objekter *direkte*, og ikke via en sammenligning med noe annet vi kjenner «mer direkte». Og for det andre, hvis vi *definerer* størrelse med utgangspunkt i kroppen (f.eks. som dens *a priori* mulighetsbetingelse), virker det galt å si at kunnskap om størrelse gis av en *sammenligning* mellom objekt og kropp. Dette fordi sammenligning innebærer en *sammenstilling* av to objekter langs en homogen dimensjon, som i dette tilfellet, nettopp er rommet. Men dette gjenintroducerer skillet mellom rom og kropp, og gjør kroppen til et objekt blant andre. Slik trer regressargumentet frem på ny. Jeg tror Wyller vil kunne svare på dette. Det gjelder å bli klar på at «sammenligning» i denne konteksten ikke kan brukes i mer enn en metaforisk betydning, selv om det er vanskelig å eksplisere nøyaktig hva dette innebærer. Her holder det å bemerke at selv om kroppslig størrelse skulle være en *a priori* betingelse for erfaring av objektiv størrelse, betyr ikke det at kroppens størrelse er noe som kan erkjennes *separat* fra alt erfaringsinnhold.

Et tema som går igjen i boken, og i Wyllers forfatter-skap generelt (Wyller 2000), er fenomenet *indeksikalitet*. Vi så i Gullivers tilfelle at han måtte identifisere indeksikalen «jeg» med personen på skjermen for å oppnå kunnskap om objektiv størrelse. På samme måte, argumenterer Wyller, er vår kunnskap om objektiv *lokalisering* avhengig av at vi kan peke ut posisjoner i et indeksikalsk retningsrom sentrert i vår egen kropp. For eksempel er et kart over et terreng fullstendig ubrukelig (i det minste for praktiske formål) med mindre du kan *peke på* det stedet på kartet du befinner deg. Dette innebærer en «oversettelse» av de rent relasjonelle stedsreferansene på kartet, å la «5 km øst for X», til ikke-relasjonelle, indeksikalske referanser i forhold til deg selv, slik som «5 km *den veien*». Et kjennetegn ved denne type objektiv kunnskap er at den nødvendigvis er perspektivisk siden den alltid står i relasjon til et subjekt. For å underbygge dette kontroversielle poenget, gir Wyller oss et nytt tankeeksperiment: vi forestiller oss en immateriell allviter som har tilgang til et slags *snapshot* av virkeligheten, lik et «view from nowhere» eller «centerless view» (Nagel, 1986), slik Leibniz tenkte seg vitenskapens kunnskapsideal. Litt refleksjon forteller oss at dette er en problematisk forestilling. For en allviter er ingenting upersipert, og hun vil ha sanne oppfatninger om alle tilstander i verden. Imidlertid virker det som om erfaring av objekter krever en distinksjon mellom iboende og relasjonelle egenskaper, noe som delvis uttrykkes av vår intuisjon om at et objekt må beholde noen av sine egenskaper upersipert, for eksempel egenskaper ved dets bakside eller innside.¹ Dermed ser det ut til at hva nå enn allviteren erfarer (vi kan ikke forestille oss dette), er det i hvert fall *ikke* objekter, som bare eksisterer for begrensede, lokaliserte kunnskapssubjekter. Allviteren vil ikke oppfatte noe skille

mellom objektivt og subjektivt, nettopp fordi distinksjonen beror på en form for uvitenhet. Wyller forklarer nærmere at det som mangler i allviter-scenarioet er evnen til å skille kvalitativt like, men numerisk forskjellige ting fra hverandre.² Allviteren bestemmer identiteten til en ting bare gjennom å finne settet av alle dens *egenskaper*, men for å finne disse må hun kjenne til settet av *alle* egenskapene til *alle* tingene i universet. Vi, derimot, i kraft av vår evne til å referere til objekter indeksikalsk, kan individuere objekter utelukkende ved deres plassering i rommet. Vi ser her at evnen til å skille mellom objekter i et ytre rom, er nært knyttet til (hvis ikke ensbetydende med) det å skille mellom ytre objekter og oss selv som subjekter.

Dette er poenger med konsekvenser langt utover rommets filosofi; det går på hva vi mener med *objektivitet* generelt. Vitenskapens impuls består i den utrettelige letingen etter, og eksplisitte definisjon av, de bakenforliggende betingelser for den manifeste verdens mangfoldige fenomener, på sett og vis en leting etter «tingen i seg selv». Dette inkluderer ofte den oppfatning at et slikt «ikke-perspektivisk perspektiv» ville være det mest *objektive*. De foregående observasjoner tyder imidlertid på at dette bare er en falsk objektivitet. Hva som menes med «objekt i rommet» virker grunnforskjellig fra menneskets og vitenskapens synsvinkler. Wyller viser videre at dette også gjelder for objekter i tiden. Med relativitetsteorien er tidens status som reelt eksisterende fenomen på sett og vis blitt benektet. *Firedimensjonalisme* synes faktisk å være en nødvendig metafysisk forutsetning for den relativistiske romtiden. I følge denne teorien er ikke objekter lenger noe som forandrer seg over tid ved å inneha motstridende egenskaper på forskjellige tidspunkter. Objekter forstås som en mengde hendelser, samlet i firedimensjonale «pølser» som alltid har de samme, *tidløse* romtidslige egenskapene. McTaggarts opprinnelige argument for tidens ikke-realtitet anvendes for å understøtte dette ved å vise at typiske «motstridende egenskaper» ved tiden, slik som «fremtidig» og «fortidig», faktisk innebærer selvmotsigelse (McTaggart, 1908).³ Wyller gir en effektiv kritikk av dette argumentet. Når relativitetsteoretikeren kan hevde at verden er et firedimensjonalt koordinatsystem, er det fordi han har foretatt en radikal *spatialisering* av tiden, dvs. gjort den til et homogent miljø helt på linje med de romlige dimensjonene. Men dette betyr at Wyller kan applisere sin indeksikalske analyse også på tiden: at et objekt kan være både fremtidig og fortidig er like uproblematisk som at objektet både kan være «her» og «der» (for to ulike observatører). Takket være vår natur som perspektiviske vesener kan vi referere til samme hendelse fra ulike posisjoner langs tidsaksen, uten at vi dermed forplikter oss til motstridende egenskaper hos en tidsnøytral «ting i seg

selv».

Dette bringer tydelig frem bildet av en subjektrelativ objektivitet. Wyller gjør et poeng av ikke å polemisere mot etablert, vitenskapelig ortodoksi; faktisk kan hele boken sees på som et forsøk på å avgrense livsverdens tids- og rombegreper fra vitenskapens, uten dermed å benekte noen av dem. Slik sett er boken svært vellykket. Jeg synes allikevel bildet Wyller tegner kan danne utgangspunkt for

en bredere debatt: Hvordan skal vi forholde oss til vitenskapens økende befatning med evidenstrascendente størrelser, ting som (nødvendigvis) ikke foreligger som objekter? Og nå som fysikkens *cutting edge* er på vei inn i en «Pytagoreisk himmel» av superstrenger og matematisk formalisme, kan man ikke spørre om hva som blir igjen av den opprinnelige forståelsen av objektet, rommet og tiden?

1 Den metafysiske diskusjonen rundt skillet mellom *intrinsic* og *extrinsic* er ikke her poenget. Det er snarere et epistemologisk poeng, hva gjelder muligheten for erfaring, ikke ulikt det Kant gjør med distinksjonen mellom fenomenet og tingen i seg selv.

2 Dvs. ved å benekte at Leibniz' lov om *det uskjneliges identitet*, $\Box F(Fx \leftrightarrow Fy) \rightarrow x=y$, har noen applikasjon på empiriske objekter, altså i erfaring.

3 Argumentet, i grove trekk, er at et uttrykk som «X var (preteritum) fremtidig (da) og X er (presens) fortidig (nå)» må, hvis det er ment som en analyse av tid, skrives om slik: «X er (tidsnøytral) fortidig og X er (tidsnøytral) fremtidig» for å unngå sirkularitet. Men dette er selvmotsigende.

McTaggart, J.E. 1908, "The Unreality of Time", *Mind*, s. 456-473.

Nagel, T. 1986, *The View From Nowhere*, Oxford University Press.

Wittgenstein, L. Oversatt av G.E.M. Anscombe, 2001, *Philosophical Investigations*, Blackwell.

Wyller, T. 2000, *Objektivitet og jeg-bevissthet*, Cappelen Akademiske Forlag, Oslo.

Wyller, T. 2006, *Tid og Rom: et filosofisk essay*, Universitetsforlaget